

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

ШЕВЧЕНКО А.Є. - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теоретико-правових дисциплін Державного податкового університету, Заслужений юрист України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2663-9892>

ЯЦИШЕНА Г.А. - кандидат філософських наук, помічник адвоката Адвокатського об'єднання «Крикун та партнери»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1276-4775>

УДК 342.7

DOI 10.32782/EP.2022.1.2

Целью исследования является выявление основных аспектов конституционного обеспечения прав человека на здоровье в Украине. Основной задачей выступает обобщение национального опыта, а с его учетом – и определение направлений усовершенствования конституционного законодательства Украины в этой сфере. Установлено, что конституционное обеспечение права на здоровье человека в Украине содержится не только в Основном законе, но и в ряде конституционно-правовых актов, а проведенный анализ соответствующих норм свидетельствует о недостаточном совершенстве дефиниций понятий и терминов, которые должны отражать указанное право.

Ключевые слова: Украина, право человека на здоровье, Конституция Украины, обеспечение, реализация

Постановка проблеми

Істотне погіршення стану навколишнього природного середовища в Україні в останній чверті ХХ – на початку ХХІ ст., пов'язане із цілим комплексом проблем: рядом аварій техногенного характеру, забрудненням атмосферного повітря через викидання промислових відходів і збільшення використання автотранспортних засобів, погіршенням екологічного стану водних ресурсів тощо, у сукупності із погіршенням якості уживаних продуктів харчування, веденням нездорового способу життя, незадовільною ситуацією у сфері медичного забезпечення охорони здоров'я – спричинило зростання кількос-

ті хворих громадян, зменшення тривалості життя серед українців (у 2020 р. середня тривалість життя українців скоротилась майже на рік, у порівнянні з 2019 р. і становить 71,35 року. Жінки в Україні живуть значно довше за чоловіків – середня тривалість українок – 76,22 року, тоді як у чоловіків – 66,39 року) [1]. У проекті Концепції побудови нової національної системи охорони здоров'я України зазначається, що Україна має один із найгірших показників серед систем охорони здоров'я в європейському регіоні, і знаходиться на другому місці за рівнем смертності (14,9 на 1000 населення), яка збільшилась на 12,7% за останні 20 років, тоді як у Європейському Союзі цей показник знизився на 6,7% [2]. До того ж, ситуація істотно погіршилась у зв'язку із стрімким поширенням на початку 2020 р. у світі та Україні коронавірусної інфекції COVID-19 (так, в Україні на 25 грудня 2021 р. було офіційно зареєстровано 3 642 314 випадків коронавірусної інфекції COVID-19) [3].

Отже, слід констатувати погіршення демографічної ситуації в Україні. Наразі йдеться не тільки про її покращення, але й збереження генофонду нації, що впливає й на національну безпеку України, адже «створення дієвого механізму захисту прав людини є запорукою мінімізації загроз для національної безпеки України, що особливо актуально в умовах викликів сьогодення» [4, с. 346].

Зазначене вище актуалізує вирішення проблеми забезпечення права людини на здоров'я, у першу чергу, – на конституційному рівні, а також створення дієвого меха-

нізму реалізації цього права. Так, у розділі II Основного закону України були закріплені природні, політичні, соціальні, економічні, культурні, сімейні, екологічні, інформаційні та інші права й свободи людини і громадянина в Україні [5, с. 536].

Постановка завдання

Мета статті полягає у визначенні конституційно-правових аспектів забезпечення права людини на здоров'я в Україні.

Наукова новизна полягає в з'ясуванні концептуальних підходів до розуміння необхідності забезпечення права людини на здоров'я в Україні в конституційно-правовій площині.

Виклад основних положень

У статті 3 Конституції України 1996 р. зафіксовано, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [6]. З цього засадничого принципу закономірно випливає й логіка побудови за пріоритетами функцій держави, стратегічних і тактичних цілей її діяльності розділів Основного закону України. Саме тому права, свободи та обов'язки людини і громадянина закріплено у розділі II Конституційне ж закріплення на сьогодні прав і свобод людини як найвищої цінності та їхня відповідність міжнародним нормам права є одною з важливих ознак демократичної держави, тому невід'ємним та непорушним правом кожної людини є право на охорону здоров'я [7, с. 25].

Так як право на здоров'я належить до групи невід'ємних прав, то природно, що законодавець приділив увагу його конституційному забезпеченню вже у перших статтях розділу II. Так, у частині 3 статті 27 зазначається, що «кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань». Стаття 28 хоч прямо і не визначає право на здоров'я,

тим не менше з юридичного аналізу її тексту випливає прагнення держави забезпечити це право: «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям» (частини 2 і 3) [6].

Із правом на здоров'я тісно пов'язані й інші права. Зокрема, у частинах 1-3 статті 49 йдеться про те, що «кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; сучасна мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності» [6].

Із правом на здоров'я пов'язане і закріплене у статті 50 право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Крім того, частина 2 цієї статті визначає, що «кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена» [6].

Право людини на здоров'я закріплене і в інших нормативно-правових актах, які за своїм характером є конституційними, так як деталізують відповідні статті Конституції. Такими, зокрема, є: Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (у редакції від 29.12.2019 р.) (у якому йдеться про визнання пріоритетності норм міжнародно-правових актів (ст. 2); визначення дефініцій понять і термінів, що вживаються в законодавстві про охорону здоров'я (здоров'я, медична допомога, медичне обслуговування, медична послуга, охорона здоров'я тощо) (ст. 3); формулювання основних принципів охорони здоров'я (ст. 4); інші базові принципові положення) [8], Закон України «Про забезпечення санітарного та епідеміологіч-

ного благополуччя населення» (у редакції від 04.10.2018 р.) (наголосимо на визначенні основних термінів і понять, які містяться у ст. 1, зокрема, середовище життєдіяльності людини, шкідливий вплив на здоров'я людини, санітарно-епідемічна ситуація, вимоги безпеки для здоров'я і життя людини, сприятливі умови життєдіяльності людини тощо; закріплення права громадян на безпечні для здоров'я і життя харчові продукти, питну воду, умови праці, навчання, виховання, побуту, відпочинку та навколишнє природне середовище, участь у розробці, обговоренні та громадській експертизі проєктів програм і планів забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, внесення пропозицій з цих питань до відповідних органів, відшкодування шкоди, завданої їм здоров'ю внаслідок порушення підприємствами, установами, організаціями, громадянами санітарного законодавства та інші) [9].

На перший погляд конституційне забезпечення права людини на здоров'я в Україні є достатньо ґрунтовним. Так, у вітчизняній юридичній науковій літературі визначаються, виходячи з тексту відповідних законів, такі права громадян у сфері охорони здоров'я як право на профілактичні заходи, право на доступність, право на інформацію, право на згоду, право на свободу вибору, право на приватність і конфіденційність, право на безпеку, право на індивідуальний підхід до лікування, право на подання скарги, право на відшкодування шкоди тощо [10].

Проте, ряд українських учених, юристів-практиків небезпідставно звертають увагу на істотні прогалини у чіткості визначення деяких понять і термінів, що містяться у вітчизняному законодавстві (включно із Конституцією України) і які мають розкривати сутність конституційних засад забезпечення права на здоров'я людини, а також на необхідність оновлення чинного конституційного законодавства в умовах проведення в Україні медичної реформи, започаткованої у 2017 р. А це, у свою чергу, впливає як на аутентичне тлумачення органами державної влади, місцевого самоврядування, судовими установами відповідних нормативних приписів, так і на безперешкодну реалізацію громадянами України своїх законних прав.

Такими прогалинами вчені називають:

- відсутнє чітке розмежування змістів права на охорону здоров'я та на медичну допомогу;
- недостатня визначеність різниці у поняттях «медична допомога» і «медична послуга», а також відсутність врегулювання питань надання безоплатної чи платної медичної допомоги таким групам суб'єктів, як іноземці;
- нечіткість дефініції «державне управління охороною здоров'я» та «громадське здоров'я», а також відсутність у чинній конституційно-правовій базі деяких важливих понять (наприклад, «єдиний медичний простір»);
- недосконалість і невідповідність новим реаліям життя конституційно-правового закріплення гарантій реалізації права людини на здоров'я;
- повільність удосконалення нормативно-правового закріплення етапів проведення медичної реформи в Україні;
- недосконалість дефініцій «активна еутаназія» і «пасивна добровільна еутаназія»;
- «конституційне право на охорону здоров'я та медичну допомогу в Україні (ст. 49 Конституції України) не в повній мірі відповідає основним міжнародно-правовим стандартам, оскільки в міжнародних договорах, учасником яких є українська держава, це право розглядається набагато ширше, і включає в себе соціальне благополуччя людини» [11, с. 91; 12; 13, с. 136; 14, с. 112; 15, с. 412; 16; 17, с. 228 – 229; 18, с. 530].

У вітчизняній науковій літературі подаються і шляхи вирішення названих проблем, в основному, це стосується спроб надати авторські дефініції таким поняттям, як «право на охорону здоров'я», «право на медичну допомогу», «медична послуга», «єдиний медичний простір» тощо, пропонується удосконалити конституційно-правове закріплення гарантій реалізації права людини на здоров'я та інше. Достатньо позитивним є той факт, що вчені обґрунтовують свою позицію необхідністю звернення уваги до міжнародного і європейського досвіду конституційного закріплення права людини на здоров'я [19, с. 375-376].

Закономірно, що на необхідності враховувати досвід країн Європейського Союзу ґрунтуються і основні положення різних проєктів органів державної влади і управління, незалежних громадських організацій та нормативно-правових документів, що мають ви-

значати фундаментальні принципи побудови охорони здоров'я людини в Україні (це, зокрема, Проект Концепції побудови нової національної системи охорони здоров'я України, представлений МОЗ України 07.08.2014 року, Національна стратегія побудови нової системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 – 2025 років, розроблена Стратегічною дорадчою групою з питань реформування системи охорони здоров'я в Україні (СДГ з охорони здоров'я), яка була створена Наказом МОЗ № 522 від 24.07.2014 року, Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про реформу охорони здоров'я в Україні» від 21.04.2016 року, Концепція побудови нової національної системи охорони здоров'я України, анонсована Незалежною експертною платформою «ПРО S VITA» 08.11.2017 року та інші [2; 20; 21; 22]).

У зв'язку із проголошенням ВОЗ пандемії у світі (COVID-19) Українська держава активізувала свою діяльність, спрямовану на захист здоров'я своїх громадян. Базовими нормативними документами стали Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» № 533-IX від 17.03.2020 р. [23], постанова Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» № 211 від 11.03.2020 р. [24] та деякі інші (наразі таких документів 34).

Основними заходами забезпечення права громадян на здоров'я є: встановлення карантину, із забороною відвідування закладів освіти її здобувачами, проведення всіх масових заходів, у яких бере участь понад 200 осіб, крім заходів, необхідних для забезпечення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Спортивні заходи дозволяється проводити без участі глядачів (уболівальників). Умови стали більш жорсткими, запроваджуються також заходи, пов'язані з обов'язковою вакцинацією населення тощо (зокрема, Міністерство охорони здоров'я України своїм наказом від 04 жовтня 2021 р. № 2153, зареєстрованим в Мін'юсті 07 жовтня 2021 р. за № 1306/36928, затвердило Перелік професій, виробництв та організацій,

працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням проти гострої респіраторної хвороби COVID-19 [25]).

Згаданим же Законом України було внесено зміни і доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, якими встановлено більш суворі санкції за порушення умов карантину, а внесені зміни до Кодексу законів про працю України, Податкового кодексу України, деяких інших нормативно-правових актів стосувались із формальної точки зору надання окремим категоріям громадян на час карантину пільг.

Не зважаючи на загрозливу ситуацію в Україні (стрімке поширення хвороби, відсутність необхідних засобів і ліків), тим не менше, українські громадяни (волонтери, меценати, представники бізнесу та інші) знайшли можливість надати допомогу медичним закладам і лікарям України. Крім того, наші лікарі знайшли можливість надати допомогу колегам у країнах ЄС, при цьому вони долучились до протоколів надання медичної допомоги, що дозволить у майбутньому цей європейський досвід використовувати у нашій країні під час боротьби із пандемією.

Висновки

1. Конституційне забезпечення права на здоров'я людини в Україні міститься не лише в Основному законі, але й низці конституційно-правових актів. Проведений аналіз відповідних норм засвідчує недостатню досконалість дефініцій понять і термінів, які мають віддзеркалювати зазначене право.

2. Існує ряд проблем, які пов'язані з наступним: відсутність сталої Концепції побудови нової національної системи охорони здоров'я України, повільність проведення медичної реформи, і відходу від радянської централізованої системи управління охороною здоров'я населення та інше.

3. Є проблеми соціально-економічного характеру, пов'язані з необхідністю забезпечення стабільного життєвого рівня громадян України при необхідності дієвості заходів карантину, локалізації загроз поширення хвороби COVID-19 на місцевому рівні, вирішення питань переходу у «червону зону» в ряді областей України тощо.

Література

1. Тривалість життя українців скоротилась: скільки живуть і від чого найчастіше помирають. 2021 р. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <https://tsn.ua/ukrayina/trivalist-zhittya-ukrayinciv-skorotilas-skilki-zhivut-i-vid-chogo-naychastishe-pomirayut-1850764.html>
2. Проект Концепції побудови нової національної системи охорони здоров'я України від 07.08.2014 року. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://oblzdrav.mk.gov.ua/index.php/gromadska-rada/obgovorennya/6220-kontseptsiya-pobudovi-novoji-natsionalnoji-sistemi-okhoroni-zdorov-ya-ukrajini>
3. Коронавірус в Україні: кількість зафіксованих випадків на 25 грудня 2021 року. [Електронний ресурс] : Режим доступу : https://zaxid.net/koronavirus_v_ukrajini_statistika_kilkist_hvorih_na_koronavirus_ostanni_dani_n1499341
4. Шевченко А.Є., Кудін С.В. Розвиток прав людини в Україні та їх захист державою. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції»* (м. Київ, 27 червня 2019 р.). Київ : КНУ імені Тараса Шевченка. С. 346 – 353.
5. Anatolii Shevchenko, Olena Kalhanova, Serhii Kudin & Olena Kravchenko. Guarantees of realization of the rights and freedoms of the person in the national legal system: teaching technique. *Asia Life Sciences. The Asian International Journal of Life Sciences. Supplement 21(2) 2019.* – S. 535 – 548.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/>
7. Руснак Л.М. Адміністративно-правове забезпечення права на охорону здоров'я в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 207 с.
8. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. в редакції від 29.12.2019 р. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
9. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» від 24.02.1994 р. в редакції від 04.10.2018 р. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12>
10. Права людини в сфері охорони здоров'я та форми їх захисту. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://korosten-rada.gov.ua/sotsialniy-rozvitok/ohorona-zdorovya/tsentralna-miska-likarnya/prava-lyudini-v-sferi-okhoroni-zdorovya/>
11. Скалецька З.С. Співвідношення права на охорону здоров'я та права на медичну допомогу. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2009. Том. 90. С. 91 – 93.
12. Конституційне закріплення права на охорону здоров'я. Порівняльний аналіз конституційної практики. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://bkb-law.com.ua/index.php?option>
13. Швець Ю. Зміст конституційного права особи на охорону здоров'я. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 8. С. 135 – 138.
14. Лещенко В.В., Радиш Я.Ф. Права людини на життя та охорону здоров'я – методологічна основа державного управління здоров'я охоронною сферою: вступ до проблеми. *Державне управління: теорія та практика.* 2014. № 1. С. 104 – 113.
15. Назарко Ю.В. Гарантії реалізації права на охорону здоров'я в Україні та країнах Європейського Союзу. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 1 (15). С. 405 – 418.
16. Роханський А. Права людини в галузі охорони здоров'я. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/prava-lyudyny-v-haluzi-okhorony-zdorov-ya-a-rohanskyj/>
17. Шамич О.М. Співвідношення права людини на охорону здоров'я і права на життя в Україні. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами.* 2015.- № 12. С. 219 – 233.
18. Шекера О.Г. Конституційні основи охорони здоров'я громадян в Україні. *Збірник наукових праць співробітників НМАПО імені П.Л. Шупика.* 2013. № 22 (4). С. 526 – 533.
19. Шевченко А.Є., Кудін С.В. Конституційні засади забезпечення права людини на здоров'я: порівняльно-правове дослідження. Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації : колективна монографія / За заг. ред. Н. В. Мішиної. Львів-Торунь : Ліга-Прес, 2020. С. 369 – 391.

АНОТАЦІЯ

Метою дослідження є виявлення основних аспектів конституційного забезпечення права людини на здоров'я в Україні. Основним завданням виступає узагальнення національного досвіду, а з його врахуванням – й визначення напрямів удосконалення конституційного законодавства України в цій сфері. Встановлено, що конституційне забезпечення права на здоров'я людини в Україні міститься не лише в Основному законі, але й низці конституційно-правових актів, а проведений аналіз відповідних норм засвідчує недостатню досконалість дефініцій понять і термінів, які мають віддзеркалювати зазначене право. Виявлено, що проблемами у сфері охорони здоров'я в Україні є: відсутність сталої Концепції побудови нової національної системи охорони здоров'я, повільність проведення медичної реформи, започаткованої у 2017 р., і відходу від радянської централізованої системи управління охороною здоров'я населення.

Ключові слова: Україна, право людини на здоров'я, Конституція України, забезпечення, реалізація

20. Національна стратегія побудови нової системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 – 2025 років, розроблена Стратегічною дорадчою групою з питань реформування системи охорони здоров'я в Україні. [Електронний ресурс] : Режим доступу : https://healthsag.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Proekt-Strategiyi-reformi_OZ.pdf

21. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про реформу охорони здоров'я в Україні» від 21.04.2016 року. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-19>

22. Концепція побудови нової національної системи охорони здоров'я України, анонсована Незалежною експертною платформою «ПРО S VITA» 08.11.2017 року. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2335458-novana-nacionalna-sistema-ohoroni-zdorova-ukraini-konsercia-vid-pro-s-vita.html>

23. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)»

SUMMARY

The aim of the study is to identify the main aspects of the constitutional provision of the human right to health in Ukraine. The main task is to generalize the national experience, and taking into account it - to determine areas for improving the constitutional legislation of Ukraine in this area. It is established that the constitutional provision of the right to human health in Ukraine is contained not only in the Basic Law, but also in a number of constitutional acts, and the analysis of relevant norms shows insufficient perfection of definitions of concepts and terms that should reflect this right.

It was revealed that the problems in the field of health care in Ukraine are: the lack of a sustainable Concept for building a new national health care system, the slow pace of health care reform launched in 2017, and the departure from the Soviet centralized public health management system.

It was found that there are a number of problems related to the following: lack of a sustainable Concept for building a new national health care system in Ukraine, slow health care reform, and departure from the Soviet centralized public health management system, and more. It is established that there are problems of socio-economic nature related to the need to ensure a stable standard of living of Ukrainian citizens in the need for effective quarantine measures, localization of threats of COVID-19 at the local level, addressing the transition to the «red zone» in some regions of Ukraine etc.

Ключові слова: Ukraine, the human right to health, the Constitution of Ukraine, provision, implementation

від 17.03.2020 р. у редакції від 18.04.2020 р. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

24. Постанова Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» від 11.03.2020 р. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zapobigannya-poshiml10320rennyu-na-teritoriyi-ukrayini-koronavirusu-covid-19>

25. Чи є вакцинація проти COVID-19 обов'язковою для всіх працівників? [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://kiev.dsp.gov.ua/novyny/chy-ie-vaktsynatsiia-proty-covid-19-obov-iazkovoju-dlia-vsikh-pratsivnykiv/>